

ОБЩЕСТВО НА ЗНАНИЕТО: ЦЕННОСТИ, ДОВЕРИЕ, ОБРАЗОВАНИЕ

ВЕСЕЛИНА КАЧАКОВА

Институт по философия и социология, Българската академия на науките

vesikachakova@gmail.com

ПЕТЯ ИЛИЕВА-ТРИЧКОВА

Институт по философия и социология, Българската академия на науките

petya.ilievat@gmail.com

KNOWLEDGE SOCIETY: VALUES, TRUST, EDUCATION

VESSELINA KACHAKOVA

Institute of Philosophy and Sociology, Bulgarian Academy of Sciences

PETYA ILIEVA-TRICHKOVA

Institute of Philosophy and Sociology, Bulgarian Academy of Sciences

Abstract:

The transition from one set of values to another drives Bulgarian society loses its identity, trust, and integrity. PISA results show that nearly half of young people in Bulgaria remain functionally illiterate, which hinders the development of skills such as critical thinking and media literacy. The mentioned problems present barriers to building a knowledge society in Bulgaria. And the opportunity to overcome them is the dialogue between scientists, the political elite, and civil society, reaching a national consensus on shared values and providing conditions for future generations to access modern science and technology of the future.

Key words: knowledge society, values, trust, education, Bulgaria, European Social Survey

„Общество на знанието“ – от идея към практика

Понятието общество на знанието или по-точно общества на знанието навлиза по-широко в научното пространство след доклада на ЮНЕСКО от 2005 г. „Към общества на знанието“ (“Towards Knowledge Societies”). Авторите на доклада залагат на идеята за общество на знанието стремежа за постигане на равен и всеобщ достъп до и споделяне на знание, които да са източник на устойчиво развитие на отделните общества при

Етически изследвания (ISSN 2534-8434), бр. 7, кн. 2/2022

зачитане на тяхното културно и езиково многообразие (UNESCO, 2005:17). Авторите отправят препоръки всяка държава да намери своя начин за обединяване на традициите и различните форми на натрупано знание с новите форми за създаване, придобиване и разпространение на знание, както и да положи усилия за осигуряване на достъпно и качествено образование на всички нива, технологичен напредък в стратегически за нея области на научното изследване и прилагане на ефективни иновационни системи (пак там).

Изначално заедно с представянето на идеята за изграждане на общества на знанието авторите на доклада съзнават и рисковете пред нейната реализация в лицето на съществуващото значително неравенство, социално изключване и множество социални конфликти. Само две години по-късно Castelfranchi потвърждава тези опасения и посочва, че: „Обществото на знанието приема разбирането за знание като форма на капитал и на практика обществото на знанието не означава нито широко разпространено образование, което да достигне до който и да е слой на обществото, нито информационни технологии, налични навсякъде, предназначени за широко разпространение на информация; нито означава нови общности и култури, съсредоточени върху това предположение“ (Castelfranchi, 2007: 1). По този начин знанието вече не се разбира като търсене, породено от любопитство, от любов към знанието и откривателството или като вътрешна потребност и самоцел, а е сведено до „когнитивен капитал“ и средство за постигане на материални блага, кариерно и/или политическо израстване.

Изследователска рамка

Изследователският интерес е насочен към някои от условията, необходими за развиване на общество на знанието в България, както и дали е възможно то да се възприеме като обща цел и източник за устойчиво развитие на национално ниво или ще се превърне в средство, а неговото притежание в поредната разделителна линия в обществото.

В настоящия текст обществото на знанието е разгледано през призмата на три социални феномена, които възпрепятстват неговото развитие: криза на ценностите в българското общество, криза на доверието, включително високите нива на скептицизъм към науката и ниското ниво на образованост в национален мащаб. Вероятно могат да

бъдат посочени и други феномени, които са свързани с или необходими за реализирането на идеята за „общество на знанието“, като например наличието на политическа воля за образователни реформи (каквато демонстрират Естония и Китай), високата степен на демократичност на управлението (характерни за скандинавските страни) или отделянето на по-висок дял от разходите за социално благополучие (най-вече за образование, както е в повечето държави от Западна Европа), но тук ще се ограничим и ще насочим внимание само към първите три.

В подкрепа на изложените тези са използвани резултатите от Световно изследване на ценностите (World Values Survey), Европейското социално изследване (ESS Round 10: 2020), PISA (Програмата за международно оценяване на учениците, на английски: Programme for International Student Assessment) и др.

Криза на ценностите

Хората се нуждаят от цялостни системи от вярвания и от споделен разказ за миналото, настоящето и бъдещето. Проблемът на българското общество в момента е, че този разказ сякаш е разхвърлян на парчета във времето и пространството. Въпреки някои твърдения, че обществото в България не се характеризира с криза на ценностите, усещането на тези, които сме тук (а не просто преминаващи за кратко през България) и които ежедневно сме потопени в усещането за безразличие и безпътица, напомня много на състоянието на българското общество, описано преди век от Гео Милев в сп. „Везни“ (1921): „Днес българският народ стои сякаш пред неумолимата паст на своето духовно обезличаване и самозаличаване. Днес творческият импулс на българския дух е спаднал до мъртвата нула на духовния термометър“... „Нещастieto на българския народ произлиза от това негли, че ний започваме своя свободен живот (който изисква от нас културно творчество) без организирана жизнена енергия“ (Еленков и Даскалов, 1994: 183).

Периодът на комунистическо управление на страната налага (макар и силово) единен обществен морал и национално самосъзнание, като поставя акцент върху концепцията за създаване на общност и действия, които (поне теоретично) целят укрепване на този морал и национална гордост. След него се появява периода на преход към демокрация, който поставя индивидуалните права и свободи на всеки индивид над

семејния, над общностния и дори над националниот интерес. Промјаната на политическата система налага прехода од едни „не сѐвсем отхвърлени“ към други „не сѐвсем желани“ ценности и то без необходимия диалог какво и зашто трябва да се промени. В резултат на редица општествени и икономически сѐтресения, сѐпѐтстващи периода на прехода, голема част од хората се чувстват пренебрегнати, излѐгани и обезверени, с усешането, че са сами срещу всички и всичко.

И ако преди век е липсвала животната енергија на народа, то в годините след 1989 г. тази животна енергија според някои автори е пропиљана заради липсата на просветители и духовни (морални) водачи, които да ја насочат в правилната посока. Липсата на тези фигури днес се проявува в тази безтеглоност и обѐрканост на општеството, в неразбирането на своето минало (кое е било добро и кое не в живота преди 1989 г.) и невѐзможност да начертае своето желано бѐдеше – на какви ценности да научи децата си.

В своето разбирање за изграждане на општество на знанието Георги Фотев посочува како пѐрва стѐпка диалога между учени, политически елит и граѓанско општество (Фотев, 1999). Имено в този диалог би могло да се постигне разбирање кои ценности са споделени и кои са спорни за општеството ни днес, кои моменти од миналото са славни и кои противоречиви, кои факти са доверливи и кои твѐрдения са неверливи, кои са општите цели пред бѐлгарското општество, които могат да стојат над и да устојат на различните политически пристрастия и да служат како споделена визија за развитие. Но, за да се стигне до диалог за ценностите в бѐлгарското општество, е необходимо доверие, уважение и желание за среща между отделните учесници в него.

Криза на доверието

Доверието сред бѐлгарското општество, обаче, е на изчерпување. В един свят, кѐдето доверието е важна предпоставка за развивање на ефективни икономически и политически мрежи, општеството ни сѐ повеќе губи своја безценен социален капитал – доверието. Дали това се дължи само на културните и свѐрзаните с религијата особености или зависи и од степента на социалните разходи и социалната политика на дрѐжавите, засега не можем да докажем, но фактѐт, че сме сред страните с нај-ниска степен на меѓуличностно доверие, е предпоставка за сериозни трудности при изграждане на

стабилно и всеобхватно общество на знанието. Световното изследване на ценностите (World Values Survey) показва ясно, че нивото на доверие в протестантските страни (61%) е три пъти по-високо от това в страните с източноправославна религия (19%) (Таблица 1).

Таблица 1. Процент от хората, посочили, че: „На повечето хора може да се вярва“ според тяхната религия

Културна зона	%	Н - Брой на извадката
Протестантска Европа	61	20,530
Конфуцианство	46	7,736
Англо-говорящи (Великобритания, САЩ, Австралия)	42	10,533
Балтийски държави	31	4,147
Католическа Европа	28	22,284
Южна Азия	25	10,646
Православие	19	21,321
Ислям	18	28,990
Суб-Сахарска Африка	15	16,865
Латинска Америка	11	17,177
Общо		160,229

Източник: (Inglehart, 2021: 23).

А какво се случва при липсата на доверие? Възможно ли е в условия на несигурност недоверието да води към подозрение и обвинение в конспирации и свръхестествени способности?

За да дадем отговори на тези въпроси, използваме данните от последната вълна на Европейското социално изследване, които са обявени през 2022 г. Европейското социално изследване е международно сравнително изследване, което се провежда на всеки 2 години и е представително за страните, в които се провежда (ESS Round 10: 2020).

Резултатите от анализа на въпроса: „В каква степен имате доверие на учените“, при който на респондентите е предоставена 11 степенна Ликертова скала, започваща от 0, което означава „Нямам никакво доверие“ до 10, което означава „Имам пълно доверие“.

показаха, че България е сред страните с най-ниско доверие към учените (средна оценка: 6.33). Сред тези страни с ниско доверие към учените спадат също: Словакия, Хърватска и Унгария, в които средните оценки са съответно 6.30, 6.49 и 6.62. За сравнение средната оценка по този въпрос във Финландия е 7.85.

На въпроса „До каква степен сте съгласни с твърдението, че малка тайна група от хора е отговорна за взимането на най-важните решения в света“, малко над половината от населението в България (52.17%) са отговорили, че са съгласни или напълно съгласни с това твърдение.

Високо е и равнището на съгласие сред населението в България за това, че група учени манипулират, преправят или прикриват доказателства с цел да заблудят обществото. По-конкретно, 28.99% споделят, че са съгласни, а 16%, че са напълно съгласни с това твърдение или близо 45% от българите подозират учените в действия, които са насочени срещу благо на обществото.

Подобно недоверие към науката е сравнително скорошен феномен; дълго време на нея се гледа с уважение и дори с религиозна почит, но данните показват, че обществото до голяма степен е загубило доверието си и в учените. А как е възможно да се изгради общество на знанието без доверие в учените, които отговарят за неговото създаване, съхранение и разпространение?

Ниско ниво на образование

Вероятно ниската образование на все по-голям дял от обществото, от една страна, и от друга, затвореният начин на работа на повечето учени – без комуникация върху какво работят и как то може да бъде от помощ за обществото, са създали бариери и неразбиране помежду им. А когато не могат да бъдат разбрани, научните твърдения лесно биват игнорирани, отхвърлени или дори сочени за ненужни. Според докладите на PISA (Програмата за международно оценяване на учениците, на английски: Programme for International Student Assessment) вече десетилетие близо половината млади хора на 15 годишна възраст се оказват функционално неграмотни (дори и да могат да четат, те не разбират смисъла на прочетеното). По този показател страната ни се нарежда на 50-то място от общо 77 държави, участващи в изследването и на последно място сред държавите от Европейския съюз (FactsMaps, 2022). Въпреки, че делът им намалява от

около 50 % на 40 % в периода между 2006 и 2017 година, все още е близо два пъти по-висок от средния за Европейския съюз (около 20 %) и значително над заложената цел в Стратегията „Европа 2020“ от 15 % за 2020 година (OECD, 2019: 2).

При толкова ниски образователни резултати на младите хора в България през последните повече от 10 г. е много трудно да се говори за развиване на критическо мислене и отворен достъп до наука за всички членове на обществото и за общество на знанието, което да интегрира образователните традиции в българското общество със световните постижения в науката и технологиите, с иновациите и развитието на креативни и критически мислещи граждани.

Състоянието на образованието в България получава ниска оценка и ако вземем под внимание и субективните оценки на населението в страната за него, събрани отново в рамките на Европейското социално изследване чрез въпроса „Според Вас какво е състоянието на образователната ни система“. Скалата на отговор на този въпрос е 11 степенна и започва от „0“ , което означава "Много лошо“ и е до „10“, което означава „Много добро“. Погледнато в сравнителен план, България е с най-ниска средна оценка по този показател (4.02) от всички изследвани страни. За сравнение, във Финландия оценката за образователната система сред нейното население е почти два пъти по-висока от тази в България (7.91).

Най-обезпокоително е примирението на политическия елит с тези резултати, които показват отказ от обучителния процес за голяма част от младите хора и поддържане на фабриката за неравенство в българската образователна система. Към момента тя прехвърля отговорността за учене от страна на държавата към детето и неговите родители, обричайки определени деца да не получат възможност за образование, а други, възползвайки се от финансовите и образователни възможности на своите родители, да получат множество възможности за образование, личностно и кариерно развитие (Колев, К., Райчев, А., Бунджулов, А. 1997: 53-54).

Възможно ли е доброто (всеобхватно, достъпно и качествено) образование, базирано на ценности, да подпомогне изграждането на общество на знанието в България?

През 1925 г. българските ученици са имали учебник по етика и естетика за горните класове на гимназията и педагогическите училища, който е служил и като ръководство за самообучение. В него освен теми за предмета и задачите на етиката, нравственото съзнание, видовете етични системи и етични принципи, са били включени и специални теми, посветени на индивидуалните длъжности и добродетели, семейните и стопанските длъжности и добродетели, както и на гражданските и общочовешките длъжности и добродетели (Калайджиев, 1925).

Днес, в програмата по етика в училище се говори повече за свобода и въпреки, че свободата би трябвало да върви ръка за ръка с отговорност за направения избор, много малко се говори за дълга на отделната личност към: семейството, рода, обществото и човечеството. А именно разговорът за ценностите е това, от което имат нужда младите хора, за да бъдат чути, да бъдат разбрани и да се почувстват значими, а не чужди на света, в който живеят. Необходимо е не назидателното представяне на това какво е добро и зло, а диалог за това кое, кога и как можем да приемем за добро, кое не можем и какво можем да направим да се справим и/или за да предотвратим това, което не одобряваме .

За да се доближи българското общество до идеята за общество на знанието, такъв разговор е необходим, и чак след него би могло да се премине към следващия етап от изграждането на общество на знанието, където всеки може да се движи лесно през потока от информация, и да развива своите когнитивни умения и умения за критическо мислене (UNESCO, 2005:19).

Заклучение

В една социална държава, която предоставя всеобхватно и качествено светско образование, по-лесно може да се създадат условия за изграждане на т.нар. „общество на знанието“. Докато в една държава, където поколения наред се характеризират с ниски образователни резултати, високи нива на недоверие, включително и към учените, изграждането на „общество на знанието“ звучи като утопия. Или е възможно, но частично – само за отделни кръгове от обществото, влизайки в противоречие с идеята за всеобхватно образование и отворен достъп до наука за всички членове на обществото.

Остава надеждата, че бидейки някъде по средата в географско и културно отношение спрямо скандинавските народи и спрямо източните народи с конфуцианско

културно наследство и следвайки добрите примери, които те дават в развитието си като съвсем различни, но успешни общества на знанието, в България също би могло да се изгради общество на знанието. Общество на знанието, което да възроди и надгради традициите в българското образование и да сложи основата на споделени ценности и принципи за развитие на страната ни. Необходимо начало в тази посока е диалогът за ценностите в българското общество с участието на учените, политическия елит и гражданското общество; проявата на отговорност към утрешния ден за преодоляването на ценностните противоречия в обществото между минало и бъдеще, изток и запад, аз и ние, свобода и дълг, и др. Необходими са и усилия от страна на научната общност (и на медиите) за възвръщане на доверието в науката и намиране на пътища как тя да достигне на достъпен език до различни социални слоеве; съхранение на традициите в училищното образование и възстановяване на неговата ценност в обществото; създаване на условия за бъдещите поколения да участват в образователен процес, базиран на споделени ценности, достъп до съвременна наука и технологии на бъдещето. Вероятно ще са необходими политическа воля и повече средства за наука и образование, но това е въпрос за друга статия.

ЛИТЕРАТУРА

Еленков, И., Р. Даскалов. (1994). *Защо сме такива? В търсене на българската културна идентичност.* С., Изд. Просвета.

Калайджиев, Т. (1925). *Учебник по Етика.* В. Търново, „Фъртунов и Син“.

Колев, К., А. Райчев, А. Бунджулов. (2000). *Училището и социалните неравенства.* София, ЛИК.

Фотев, Г. (1999). *Обществото на знанието.* – В: *Култура*, бр. 28, Достъпно на: <https://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/2751> [Достъп на 7.11.2022]

Castelfranchi, C. (2007). Six critical remarks on science and the construction of the knowledge society. – In: *Journal of Science Communication*, 6(4), 1-3. Available at: [https://jcom.sissa.it/sites/default/files/documents/Jcom0604\(2007\)C03.pdf](https://jcom.sissa.it/sites/default/files/documents/Jcom0604(2007)C03.pdf) [Accessed 7.11.2022]

ESS Round 10: European Social Survey Round 10 Data (2020). Data file edition 1.2. Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS10-2020.

FactsMaps. (2022). *PISA 2018 Worldwide Ranking – average score of mathematics, science and reading*. Available at: <https://factsmaps.com/pisa-2018-worldwide-ranking-average-score-of-mathematics-science-reading/> [Accessed 7.11.2022]

Inglehart, R. (2021). *Religion's Sudden Decline: What's Causing It, and What Comes Next?* New York, Oxford Academic.

OECD (2019). *Programme for International Student Assessment (PISA), result from PISA 2018, Country note Bulgaria*. Available at: http://www.oecd.org/pisa/publications/PISA2018_CN_BGR.pdf [Accessed 7.11.2022]

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (2005). *Towards knowledge societies*. UNESCO World Report. Conde-sur-Noireau, France: Imprimerie Corlet. Available at: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000141843> [Accessed 7.11.2022]